

Reinhard Härtel

DIPLOMATAR OGLEJSKEGA PATRIARHATA

1. NAČRT IZDAJE

Od leta 1979 se Raziskovalni institut za temeljne zgodovinske vede na graški Univerzi (Forschungsinstitut für Historische Grundwissenschaften der Universität Graz) ukvarja z Diplomatarjem oglejskega patriarhata. Po obdobju priprave so se leta 1980 pričela arhivska potovanja. Tega, kdaj bodo lahko veljala za končana, ne more – kot je to pri tovrstnih projektih običajno – nihče napovedati vnaprej.¹

Gre za izrazito dolgoročen projekt, pri katerem se zastavljajo mnogi problemi, deloma predvidljivi, deloma nepredvidljivi. Deloma so ti problemi zelo splošne narave, deloma pa gre za posebnosti, ki izhajajo šele iz teme same, ali se ob njej posebno zaostrijo. Gotovo ni treba poudarjati, da je za zadovoljivo izvedbo nekega projekta premagovanje deloma banalnih, neznansvenih problemov prav tako bistveno kot reševanje načelnih vprašanj.²

Pričujoča predstavitev projekta in z njim povezanih problemov se torej nadrobno spušča v sledeče problemske sklope: nahajališča virov in arhivi, oblika publikacije, spremne študije in slednjič uporaba pripomočkov za elektronsko obdelavo podatkov.

Sama zamisel projekta izhaja od univ. prof. dr. Friedricha Hausmanna, ki je bil od 1964 do 1988 redni profesor za srednjeveško zgodovino in pomožne zgodovinske vede na graški Univerzi ter sprva predstojnik Inštituta za pomožne zgodovinske vede (Institut für Historische Hilfswissenschaften), na katerega mesto je na isti univerzi leta 1979 stopil novoustanovljeni Raziskovalni institut za temeljne zgodovinske vede. Deželna zgodovinska komisija za Štajersko (Historische Landeskommission für Steiermark) je omenjenemu profesorju leta 1976 zaupala nalogo, naj na novo predela, oziroma nadaljuje deloma že povsem zastareli in povrhu še nedokončani Diplomatar Štajerske.³

Za ta diplomatar je merodajen obseg Štajerske do konca prve svetovne vojne. Precejšen del dotedanjega štajerskega ozemlja je, kot je znano, skozi ves srednji vek pripadal oglejski škofiji. Poleg tega sta bila Oglej in Štajerska predvsem v visokem srednjem veku povezana po osebah in posestvih.

V teku svojih daljnjih in intenzivnih (tudi še sedaj trajajočih) arhivskih potovanj, ne le po Avstriji in Sloveniji, temveč tudi po Nemčiji, Liechtensteinu, Češkoslovaški, po Italiji in Vatikanu, je zato F. Hausmann moral vključiti tudi tista Styriaca, ki so povezana z oglejskim patriarhatom ali s posameznimi njegovimi ustanovami ali družinami.

Vendar ni vselej lahko najti zadevnih italijanskih dokumentov. S sistematičnim popisovanjem in izdajanjem virov v Furlaniji se z avstrijske strani že približno 100 let, vse od Josefa von Zahna ter Augusta von Jakscha, nihče ni ukvarjal. Tudi na italijanski strani se ni nihče več lotil obširnejšega popisovanja virov oziroma njihovega izdajanja. V Sloveniji pa sta Franc in Milko Kos vendarle lahko objavila svojo zbirko gradiva do leta 1246. Tam naletimo na širokosrčno opredelitev, kaj naj bi šli kot vir za slovensko zgodovino, tako da to delo do navedene časovne meje predstavlja eno najpomembnejših zbirk virov o zgodovini patriarhata, ne glede na dejstvo, da svojo vsebino mnogokrat črpa le iz druge roke.

¹ O delovanju do začetka leta 1985 je avtor že poročal: Il progetto di ricerca e di edizione »Urkundebuch des Patriarchats Aquileia« (Codice diplomatico del Patriarcato d'Aquileia) (Aggiornato fino a gennaio 1985), v: Memorie storiche forogiuliesi 64 (1984) (izšlo 1985), str. 177–186. Poročilo o delovanju v obdobju, ki je sledilo do sredine 1990, bo (pod istim naslovom) v kratkem izšlo v istem časopisu.

² Te probleme je avtor dosedaj v dveh predavanjih lahko predstavil kompetentnemu poslušalstvu: 13. maja 1987 na Univerzi Karla Albrechta v Freiburgu v Breisgauu, kot tudi 12. maja 1992 na Univerzi v Ljubljani. Pričujoče poročilo je razširjena in z dokazili opremljena izpopolnitev drugega predavanja.

³ Na tem in sledečih mestih prim. bolj na široko posegajoči in strnjeni prikaz Friedricha Hausmanna, Urkundenbuch der Steiermark und ihrer Regenten. Vorstufen, Vorgänger, Vorarbeiten, v: 100 Jahre Historische Landeskommission für Steiermark, izdal Othmar Pickl, uredil Robert F. Hausmann (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 36). Graz, str. 91–202, posebno str. 191 sl.

V takšnih okoliščinah je iskanje »Styriaca« ostalo znotraj zmernih meja. Poleg tega smo lahko tudi pričakovali, da bo to »dodatno delo« neposredno prišlo prav tudi pri genealoških študijah, s katerimi se je F. Hausmann prav tedaj ukvarjal, oziroma jih načrtoval.⁴

Od tedaj naj bi vsako arhivsko potovanje služilo dvema edicijskima načrtoma in tako bi optimalno izkoristili čas, sile in sredstva.

Spričo mnogih akademskih službenih obveznosti, posebno štiriletnih rektorskih obveznosti na graški Univerzi, je bilo nemogoče, da bi F. Hausmann sam izvedel še ta potovanja. Leta 1979 so izpeljavo novega projekta prenesli na avtorja poročila, takrat asistenta pri že omenjenem raziskovalnem institutu. Sedaj na lastno odgovornost izvaja projekt kot naslednik gospoda prof. Hausmanna pri vodstvu Raziskovalnega instituta (od oktobra 1988). Za pisca poročila so se arhivska in knjižnična potovanja pričela po preteku pripravljalnega časa leta 1980.

Pred njihovim pričetkom je bilo treba opredeliti krajevni in časovni obseg raziskave.

Krajevno gledano gre torej v bistvu predvsem za visokosrednjeveško grofijo oziroma vojvodstvo Furlanijo, največkrat enostavno imenovano oglejski patriarhat ali država oglejskega patriarha, kot je najbolj razločno obstajala med leti 1077 in 1420. To območje je še tudi danes večinoma razpoznavno v mejah avtonomne pokrajine Furlanija–Julijska Krajina (Friuli–Venezia Giulia). Danes »manjkajo« le področje pri Portogruaru ter Kanalska dolina med Pontebbo in Trbižem (Tarvisio). Nasprotno pa območje sedanje tržaške province, kot tudi lagunsko in obmorsko področje okoli Gradeža (Grado) seveda niso del prostora, ki naj bi ga upoštevali pri edicijskem načrtu.

Ta patriarhat tako lahko sorazmerno dobro orišemo: zahodno mejo predstavlja Livenza, severno pa Karnske Alpe. Na zahodu se stvari zapletejo: dobro bi bilo, če bi vključili tudi Soško dolino severno od Gorice, vendar se ta problem še ne kaže v vsej ostrini, ker je bilo tam manj ustanov, ki bi sestavljale listine. Na jugu je obmorski pas, oziroma pas lagun skozi ves srednji vek pripadal Benečanom in s tem – po merilih visokega srednjega veka – predstavlja nek povsem drug svet. Problem predstavlja Marano: ta kraj na Jadranski obali je stalno menjaval lastnika, večkrat je bil eden izmed poglavitnih predmetov spora med oglejskim patriarhom in beneško republiko.

Vendar imamo tu v Furlaniji kljub vsemu opravka s podobno naklonjenimi pogoji za regionalno razmejitev, kot na primer izdajatelji dokumentarjev za švicarske kantone ali avstrijske zvezne dežele. Le-ti so, kot je znano, kar nekaj stoletij presenetljivo vztrajno ohranili svoj srednjeveški obseg (glede medsebojnih meja, ne pa navzven). Torej se nikakor ne pojavljajo takšni načelni problemi, kot na primer pri francoskih departmajih.

Razumljivo je, da je treba zajeti vse listine, pri katerih je najmanj en udeleženec tesno povezan z orisanim območjem, oziroma leži predmet pravnega posla v omembe vrednem obsegu (vsaj domnevno) v tem prostoru. Listine, ki so le z navedbo ene priče ali malo prič povezane z obravnavanim prostorom, se praviloma ne bodo navajale s celotnim besedilom.

Bistveno bolj zapletena je razmejitev v cerkvenem pogledu. Diplomatar oglejskega patriarhata se ne more ozirati le na območje posvetne oblasti patriarhov. Upoštevati mora tudi območja, ki so podvržena cerkveni oblasti. Oglejska škofija pa nikakor ne obsega le Furlanije, ampak zunaj njenih meja tudi dele današnje Koroške in predvsem dele nekdanje Štajerske, kot tudi nekdanjo vojvodino Kranjsko, torej skoraj celotno območje Slovenije. Po drugi strani pa cerkveno niti vsa Furlanija ne spada k oglejski škofiji. Njen zahodni del obsega škofija Concordia.

Končno obsega okoliš, ki je pripadal oglejskemu metropolitu, še celotno Istro, skoraj vso današnjo regijo Veneto, Trentino in poleg vsega tega še škofijo Como. Patriarh na tem območju ponekod ni nastopal le kot metropolit, temveč tudi kot kvazi ordinarij: nek samostan v Veroni in – kar je še bolj presenetljivo – tudi tamkajšnji stolni kapitelj sta bila neposredno podrejena oglejskemu patriarhu, škof iz Verone tu ni imel nikakršnih pooblastil.

⁴ Prim. Fridrich Hausmann, *Die Steirischen Otakare, Kärnten und Friaul. Besitz, Dienstmansschaft, Ämter, v: Das Werden der Steiermark. Die Zeit der Traungauer. Festschrift zur 800. Wiederkehr der Erhebung zum Herzogtum*, izdal Gerhard Pferschy (Veröffentlichungen 1980, str. 225–275. Na tej publikaciji temelji verzija, ki je bistveno razširjena glede odnosov s Furlanijo in je izšla le malo kasneje: Carinziani e Stiriani nel Friuli, v: *Il Friuli dagli Ottoni agli Hohenstaufen. Atti del Convegno internazionale di studio Udine, 4–8 dicembre 1983*, a cura di Giuseppe Fornasir, Udine 1984, str. 547–596.

Seveda se zbirajo in pripravljajo za izdajo tudi listine, ki izvirajo iz delovanja patriarha, njegovih odvetnikov, pooblaščenec ali »namestnikov« (npr. oglejskega stolnega kapitlja ob sedisvakanci) kjerkoli znotraj metropolitanskega okoliša ali v posameznih primerih tudi drugod.

V smeri vzhod–zahod je območje, ki naj bi ga – seveda z različno intenzivnostjo – upoštevali, v značni črti dolgo okrog 600 km. Vendar tega razpona ne smemo meriti le v kilometrih, temveč ga moramo tudi kvalitativno ovrednotiti. Zato bi moral obdelovalec takšnega diplomatarja poleg nemščine in italijanščine obvladati tudi slovenščino in hrvaščino.⁵

Po prostoru še beseda o času! Po prvotnem načrtu naj bi sprejeli listine začenši z letom 774, torej z zatonom langobardskega kraljestva, oziroma s pričetkom frankovske vladavine v Italiji. Ker pred tem obstaja le nekaj besedil, se je končno zdelo smiselno, da bi se diplomatar začel z vdorom Langobardov v Italijo.

Kot zgornjo časovno mejo smo v začetku iz dinastično-praktičnega razloga postavili leto 1365: v tem letu sta umrla tako avstrijski vojvoda Rudolf IV., ki je bil v Furlaniji zelo angažiran, kot tudi oglejski patriarh Nikolaj iz luksemburške rodovine. Ta časovna meja se je medtem izkazala kot neprikladna.

Zbiranje se danes v prvi vrsti nanaša na čas do 1250 oziroma do začetka 1251. Sreda 13. stoletja ni pomenila le konca vladanja rodbine Staufen, temveč skoraj hkrati tudi konec vrste patriarhov nemškega porekla, ki so si skoraj neprekinjeno sledili 250 let. Po 1250 lahko ugotovimo opazno oslabitev odnosov z avstrijskimi sosednjimi državami, to je povezav, ki so, kot je bilo na začetku rečeno, predstavljale prvotni nagib, zaradi katerega smo se projekta sploh lotili.

Pri obdelavi zbranih rokopisov brez kronološkega reda se kljub temu skoraj vedno vključi tudi fond od 1250 do 1365, da bi si tako prihranili prihodnje dvojno delo. To še posebej velja za fonde, ki se nahajajo v težko dostojnih zasebnih arhivih. Konec koncev je treba vselej računati s tem, da mlajši fondi vsebujejo ali pa vsaj navajajo starejša besedila, ne da bi se to kakorkoli dalo razbrati iz kazal (ki jih pogosto sploh ni) ali iz ureditve fondov.

Končno smo se morali odločiti tudi, kakšni bodo kriteriji, po katerih bomo določali, kaj naj se vključi in kaj ne. Tu postopamo zelo pragmatično, saj lahko tisto, kar vključimo po nepotrebnem, kasneje še vedno izpustimo – obratna pot pa je, kot vemo, izključena. Nemo-goče mi je prevzeti načela, ki jih v nekaterih primerih razglašajo v Italiji, po katerih naj bi »Codice diplomatico« dejansko smel vsebovati le »Documenti diplomatici« in tako bi tudi zvezek z naslovom »Le pergamene . . .« dejansko lahko vseboval le tiste listine, ki so napisane na pergamentu (oziroma v tej obliki ohranjene).

Avtor tega poročila se ima za preučevalca diplomatike, vendar (tudi) po njegovem mnenju spoštovanje »lastne« discipline ne sme iti tako daleč, da bi s tem otežil delo vsem drugim zgodovinarjem. Kdor se res zanima izključno za »Documenti diplomatici«, jih bo znal izločiti tudi iz bolj obsežne izdaje. Na splošno pa bo uporabnik diplomatarja imel popolnoma druga merila. Primerki, ki niso vsebovani v neki dobri, pomembni izdaji, so za prihodnje rodove zgodovinarjev toliko kot izgubljeni.

Spričo domnevnih zahtev verjetnih bodočih uporabnikov so v Diplomatarju oglejskega patriarhata svoje mesto našli tudi zapisi o posvečenjih, o tradicijah ter tudi pooblastila (mandati). Problem pisem se v teku dosedanje publikacijske dejavnosti še ni zastavil. Tudi te bi bilo smiselno vključiti, saj nimamo opravka s prevelikim številom primerkov in se zdi posebna izdaja pisem s tega prostora, dolgoročno gledano, nerealistična.

Načrt torej sledi črti, ki poteka nekje v sredi med »Codici diplomatici« v ožjem pomenu ter Gradivom Franca in Milka Kosa, ki upošteva pripovedne vire.

Prav tako kot te dokaj teoretične predpriprave, so seveda pomembni tudi materialni pogoji, oziroma razpoložljiva infrastruktura.

Za pisca samega pomeni ukvarjanje z Dokumentarjem hkrati službeno delovanje. Za arhivska potovanja je imel od jeseni 1980 do poletja 1990 na razpolago vsakokrat različno

⁵ Avtor lahko o sebi reče, da prvi predpostavki izpolnjuje. Glede drugih dveh pa mora prav v tem časopisu s posebnim obžalovanjem priznati, da njegova prizadevanja v tej smeri še niso obrodila večjih sadov. To morda izhaja tudi iz dejstva, da pogosto odlično znanje tujih jezikov pri slovenskih in hrvaških kolegh zapeljuje k lastni udobnosti, ta pa se ob uporabi tuje strokovne literature seveda brdiko maščuje.

visoke potovalne štipendije, ki sta jih podeljevala po eni strani Avstrijsko ministrstvo za znanost in raziskovanje (Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung), po drugi strani in predvsem pa Avstrijski kulturni institut v Rimu (Österreichisches Kulturinstitut in Rom), zdaj Zgodovinski institut pri Avstrijskem kulturnem institutu v Rimu (Historisches Institut beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom), eden izmed institutov Avstrijske Akademije znanosti (Österreichische Akademie der Wissenschaften).⁶ S tem financiranjem in podporo projekta, ki ju je nudil ta institut, oziroma njegova direktorja, najprej prof. dr. Heinrich Schmidinger in nato prof. dr. Otto Kresten, kot tudi z ustanovitvijo lastne edicijske serije v okviru publikacij istega instituta,⁷ se je izoblikoval tesen odnos med oglejskim projektom ter omenjenim Institutom. Tako dejansko oglejski podvig ni le projekt graškega Raziskovalnega instituta, temveč hkrati tudi projekt omenjenega rimskega Instituta,⁸ za kar tudi velja. Ne smemo pozabiti tudi na finančne prispevke s strani Deželne zgodovinske komisije za Štajersko. Ti prispevki so bili občutni predvsem v začetnem obdobju potovalne dejavnosti, podpirali pa so in še danes podpirajo Styriaca, ki smo jih na teh potovanjih poizkušali izslediti in našli. Sicer pa so arhivska potovanja zdaj skrčena na minimum. To prvič izhaja iz tega, da pisec zaradi svoje sedanje starosti ne more več v tolikšni meri dobivati štipendij, ki so namenjene znanstvenemu podmladku. Drugič je njegova zbirka gradiva v Gradcu sicer vse prej kot popolna, a bi vendar veliko bolj kot pa nadaljne povečanje potrebovala delno izdajo ter izboljšano notranjo organizacijo, kot pa nadaljni dotok.

V posebno pomoč je bil zlasti v zgodnjem obdobju zbiranja obstoj lastne temnice na Institutu ter še posebej to, da smo razpolagali s fotografskimi izkušnjami tehničnega nadoficila Paula Zieserja,⁹ ki je tedaj deloval na Institutu.

Poleg tega so bili sredi osemdesetih let na razpolago posamezni pomočniki iz zaposlovalnega oziroma izpopolnjevalnega programa, s katerim je država želela vzpodbuditi trg delovne sile. Ko je fotograf v drugi polovici osemdesetih let odšel v pokoj, mu je s kmalu spremenjenimi delovnimi nalogami sledila gospa Sabine Rechberger, ki je doslej delovala na Institutu iz sredstev sklada za spodbujanje trga delovne sile (Arbeitsmarktförderung). Med drugim se je ukvarjala in se še ukvarja tudi z urejanjem zbirk in njihovo računalniško obdelavo. Trenutno se dr. Günther Bernhard v okviru »Podprojekta«, ki ga financira Jubilejni sklad Avstrijske Narodne banke (Jubiläumsfond der Österreichischen Nationalbank) ukvarja z obdelavo Aquileinsia v Sloveniji.

Materialni stroški se poravnava iz dotacij Raziskovalnega instituta. Ob pričetku dejavnosti v letu 1979 računalniki seveda še niso igrali nobene vloge. Dandanes je njihova uporaba že dolgo samoumevna; potrebni pripomočki so na Raziskovalnem inštitutu prav tako v zadostni meri razpolago.

2. NAHAJALIŠČA VIROV IN ARHIVI

Jasno je, da velik raziskovalen prostor povzroča velik radij arhivskih in bibliotečnih potovanj. Zelo veliko gradiva seveda leži znotraj Furlanije same oziroma v oglejskem škofijskem okolišu. Še vedno znatne najdbe lahko zasledimo znotraj preostalega območja metropolije. Pri tem je ohranitev zadevnih listin v Istri (tako v slovenskem kot v hrvaškem delu polotoka) bistveno gostejša kot v zahodni sosesščini Furlanije – Benečiji, kaj šele v Lombardiji. To je seveda povezano s posebno tesnimi odnosi z istrskimi škofijami, ki so (z izjemo Kopra) vse bile lastniške škofije patriarhata, prav tako pa tudi s tem, da si je patriarh Wolfer

⁶ O odobritvah na drugem mestu omenjenih štipendij podrobno pišejo Poročila rimskega instituta v Römische Historische Mitteilungen) 23 (1981) str. X (št. 644, za študijsko leto 1980/81), 24 (1982) str. 10 (št. 653, za študijsko leto 1981/82), 26 (1984) str. 7 (št. 668, za študijsko leto 1983/84), 27 (1985) str. 7 (št. 677, za študijsko leto 1984/85), 28 (1986) str. 9 (št. 682, za študijsko leto 1985/86), 29 (1987) str. 11 (št. 693, za študijsko leto 1986/87), 30 (1988) str. 11 (št. 701, za študijsko leto 1988/89) in na zadnje 31 (1989) str. 13 (št. 708, za študijsko leto 1989/90).

⁷ Podrobnosti sledijo v nadaljevanju.

⁸ Prim. Otto Kresten, Das Österreichische Historische Institut in Rom und die Studien zu Kaiser Friedrich I. Barbarossa, v: *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano* 96 (1990) str. 31.

⁹ Ob zbirki fotografij prim. njihovo predstavitev: Friedrich Hausmann, Die Fotosammlungen in Graz, v: *Fotografische Sammlungen mittelalterlicher Urkunden in Europa*, izdal Peter Rück (Historische Hilfswissenschaften 1), Sigmaringen 1989, str. 77–82, posebno str. 82.

v začetku 13. stoletja ponovno pridobil dostojanstvo istrskega mejnega grofa. Na območju celine (Terraferma) zahodno od Furlanije je pri iskanju vloženi trud v primerjavi z uspehom že neprijetno velik, to pa predvsem zato, ker sistematično namensko iskanje skoraj ni mogoče.

Zunaj škofije in metropolitanskega okoliša leži izredno bogato gradivo v različnih fondih v Benetkah, to pa na temelju dejstva, da je Furlanija od 1420 do 1797 spadala k beneški republiki. Poleg tega prihajata v poštev predvsem Archivio segreto Vaticano v Rimu ter Haus-, Hof- und Staatsarchiv na Dunaju; pomembno gradivo pa leži (na primer) tudi v Nemčiji (v Münchnu in Nürnbergu) ter na Češkoslovaškem. Enega izmed najstarejših ohranjenih patriarhovih pečatov hranijo v mestu Český Krumlov.

Doslej smo na približno 60 potovanjih obiskali skoraj sto arhivov in knjižnic, večino tudi večkrat. Seveda smo najprej obiskali tista nahajališča, pri katerih smo lahko pričakovali najdbe, ki bi presegale gradivo v zbirki Styriaca, ki jo je začel gospod prof. Hausmann. Podrobneje gre za naslednje arhive in knjižnice:

I. Nahajališča v Italiji (vključno z Vatikanom)

Dežela Furlanija – Julijska krajina (Friuli – Venezia Giulia):

- *Videmska Pokrajina*: Videm (Udine): Archivio capitolare, Archivio della Curia arcivescovile, Biblioteca arcivescovile, Archivio di Stato, Biblioteca comunale, Archivio Prampero. – Čedad (Cividale del Friuli): Museo archeologico nazionale (arhiv in knjižnica). – San Daniele del Friuli: Civica Biblioteca Guarneriana, Biblioteca Concina, poleg tega tudi fondi v zasebni lasti. – Humin (Gemona): Archivio del Comune (v času obdelave v Trstu). Joannis: Archivio Frangipane. – S. Maria la Longa: Archivio Colloredo. – Persereano: Biblioteca Florio. – Tumeč (Tolmezzo): Archivio arcidiaconale. – Moggio Udinese: Archivio della Pieve abbaziale S. Gallo, Biblioteca abbaziale Moggio Udinese (v času obdelave v mestu Pontebba). – Červinjan (Cervignano del Friuli): Archivio della Parrocchia di S. Biagio. – Oglej (Aquileia): Bazilika (dokumentarni napisi).
- *Pokrajina Pordenone*: Pordenone: Archivio capitolare Concordiense, Archivio della Curia vescovile, Archivio di Stato, Biblioteca civica. – Dardago: Archivio della Pieve di S. Maria Maggiore (v času obdelave v mestu Pordenone). – Panigai di Pravisdomini: Archivio Panigai.
- *Goriška pokrajina*: Gorica (Gorizia): Archivio capitolare ter Archivio della Curia arcivescovile, Biblioteca del Seminario teologico centrale, Archivio di Stato, Archivio storico provinciale, Biblioteca statale isontina e civica.
- *Tržaška pokrajina*: Trst (Trieste): Archivio capitolare, Archivio vescovile, Archivio di Stato, Biblioteca civica. – Milje (Muggia): Archivio parrocchiale (doslej le na podlagi registrov).

Dežela Veneto

- *Pokrajina Treviso*: Treviso: Biblioteca capitolare in Archivio capitolare, Archivio della Curia vescovile, Archivio di Stato, Biblioteca comunale. – Vittorio Veneto: Archivio della Curia vescovile.
- *Pokrajina Belluno*: Belluno: Archivio capitolare ter Archivio vescovile, Biblioteca civica.
- *Pokrajina Benetke*: Benetke (Venezia): Archivio di Stato, Biblioteca nazionale Marciana, Civico Museo Correr, Archivio Strassoldo (ki je deponiran v Museo Correr), Dipartimento di Studi Storici dell'Università degli Studi di Venezia.
- *Pokrajina Padova*: Padova: Archivio capitolare ter Archivio della Curia vescovile, Archivio di Stato, Dipartimento di Storia dell'Università degli Studi di Padova, privatna knjižnica prof. Paolo Sambin.
- *Pokrajina Vicenza*: Vicenza: Archivio capitolare, Archivio della Curia vescovile, Archivio di Stato, Biblioteca civica Bertoliana.
- *Pokrajina Verona*: Biblioteca capitolare ter Archivio capitolare, Archivio della Curia vescovile, Archivio di Stato, Biblioteca civica.

Dežela Lombardija:

- *Pokrajina Milano*: Biblioteca Ambrosiana, Biblioteca nazionale Braidense.
- *Pokrajina Como*: Como: Archivio della Curia vescovile, Archivio di Stato, Biblioteca comunale.

Dežela Piemont:

- *Turin*: Torino: Biblioteca nazionale universitaria.

Vatikan (Citta del Vaticano):

- Archivio segreto Vaticano, Biblioteca apostolica Vaticana.

II. Nahajališča zunaj Italije

Slovenija:

- Ljubljana: Arhiv Slovenije, Nadškofijski arhiv, Zgodovinski inštitut Milka Kosa. – Koper: Kapiteljski arhiv. – Izola: Župnijski arhiv. – Piran: Župnijski arhiv, Pokrajinski arhiv.

Hrvaška:

- Poreč: Biskupski arhiv, Zavičajni muzej. – Reka (Rijeka): Historijski arhiv. – Pazin: Historijski arhiv.

Avstrija:

- Dunaj: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Österreichische Nationalbibliothek.
- Štajerska: Admont: Stiftsarchiv.
- Koroška: Šentpavel (St. Paul): Stiftsarchiv (na podlagi fotografij).
- Tirolska: Innsbruck: Tiroler Landesarchiv, Museum Ferdinandeum, Urkundensammlung der Historischen Kommission.

Nemčija:

- Bavarska: München: Bayerisches Hauptstaatsarchiv. – Nürnberg: Germanisches Nationalmuseum.

Češka:

- Praga (Praha): Statní ústřední archiv. – Brno: Statní archiv. – Český Krumlov: Statní archiv. – Zámorsk: Statní archiv. – Rokycany: Okresní archiv.

Široka razpršenost iskanega gradiva pa ni značilna le za pisno izročilo listin srednjeveškega patriarhata v celoti. Ta ugotovitev namreč velja tudi za izročilo listin ene same, na primer samostanske ustanove. Če upoštevamo tudi prepise, smo tako za samostan Moggio (Možac) v Železnem Kanalu (Canale del Ferro), kot tudi za samostan S. Maria v Ogleju, ugotovili po 20 nahajališč listin do leta 1250. Ta so razstresena po Italiji, Sloveniji in Avstriji.

Vendar pa to ne velja le za arhivsko izročilo, temveč so neobičajno široko raztreseni tudi tiski, ki že obstajajo.

To je po eni strani posledica t.i. Nozze – publikacij ter sorodnih objav. Ob poroki (kot tudi, kadar je kak duhovni dostojanstvenik nastopil službo) so izdali majhen, pogosto le nekaj listov obsegajoč spominski spis z nekaj zgodovinskimi opombami. Ta navada je bila še posebno priljubljena ob koncu devetnajstega in začetku našega stoletja. nikakor ni bilo nujno, da bi se pisanje nanašalo na nevestino ali ženino družino. Prav verjetno je, koliko srednjeveških listin je bilo natisnjenih v teh tankih zvezčkih. Izdajatelj je pogosto anonimen in ga v najboljšem primeru lahko uganemo.

Druga posebnost so številne Stampe ad lites, natisnjene zbirke listin ter drugih namensko izdanih besedil, ki so jih uporabljali pri pravdah, večinoma iz 18. ali zgodnjega 19. stoletja, vendar pogosto posegajo nazaj, vse do visokega srednjega veka. Te tiske je zelo težko izslediti, ker so vse prepogosto pomešani med rokopisno arhivsko gradivo in jih najdemo v knjižnicah le redkokdaj brez posebnih težav, le s pomočjo kataloga. Srednjeveško orientalnega uporabnika pri tem vse prepogosto zavede naslov, ki navaja aktualni predmet spora, uporabnik pa na podlagi takšnega naslova nikakor ne more vedno dobiti ustrezne predstave o vsebini.¹⁰

V teh spisih včasih naletimo na veliko število srednjeveških listin, običajno s popačenim besedilom. Vsekakor je neka ponarejena listina, menda iz 875 (ponaredba pa bi lahko izhajala še iz 13. stoletja), doslej znana izključno iz neke takšne Stampa ad lites.¹¹

Zasebne dejavnosti (namreč organizacije Centro di Studi storici Giacomo di Prampero) so nedavno tega vsaj malo olajšale pregled nad privatnimi arhivi. Žal nimajo – če kar narav-

¹⁰ Ti spisi so poleg tega vedno izhajali anonimno in ne navajajo niti podatkov o kraju, ne o letu izdaje. Mnogokrat so si med seboj sorodni; to velja tudi za očitno uporabo tiskovnih blokov v celi seriji različnih »Stamp«.

¹¹ Prim. Antonio Di Gaspero, Contributo agli studi storici riguardanti il Friuli, Udine (Videm) 1898.

nost povemo – družinski arhivi to lastnost, da so prav takrat, ko bi jih človek potreboval, zaradi dednih sporov popolnoma nedostopni. Ko se ti problemi rešijo, je treba poiskati kraje, kjer se gradivo po novem nahaja. Tako sta arhiv in knjižnica grofov Concina, ki sta bila nekoč skupaj na sedežu družine v San Daniele del Friuli, danes razdeljena na pet naslovov v Italiji. Povrhu še lastnik pogosto stanuje drugje kot so nameščeni fondi, ki so iz razumljivih razlogov na voljo za uporabo le nekaj tednov v letu, ko je lastnik navzoč.

Da bo poročanje popolno, moramo omeniti, da sta nečelna ustrežljivost in gostoljubnost pri vseh obiskanih privatnih arhivih imenitna in ju ne moremo prehvaliti. Urejenost fondov pa je seveda nadvse različna.

Tudi pri cerkvenih arhivih stanje ni idealno. Pogosto ni nobenega inventarja. Poglavitni razlog za te žalostne razmere je pomanjkanje osebja, saj se odgovornim pogosto naprti veliko preveč. Zaradi tega potem seveda trpijo stanje, pregled in možnost uporabe.

V Vidmu je ena sama oseba direktor Knjižnice nadškofijskega semenišča (po mestni in univerzitetni knjižnici je to tretja največja v mestu, ima pa eno samo uslužbenko), direktor nadškofijske knjižnice (nobenega osebja), direktor nadškofijskega arhiva (z enim nadzornikom) ter direktor knjižnice stolnega kapitlja (nobenega osebja). Preobremenjeni mož ima poleg tega še službene obveznosti na Zgodovinskem institutu na Univerzi, učiteljske dolžnosti na nadškofijski gimnaziji, kot duhovnik pa ima tudi duhovniške dolžnosti. Uporabnik je v takšnih okoliščinah seveda v veliki meri prepuščen samemu sebi.

Pri župnijah smo včasih lahko veseli, če lahko arhivalije potegnemo na plan iz zbirke darov za uboge (oblačila, čevlji, stanovanjska oprema, igrače in stripi) na nekem suhem podstrešju (kot Cervignano del Friuli) in niso preprosto zapisane gnitju v kakšni vlažni sobici (kot v kraju Terzo di Aquileia). Nasprotno pa ne moremo nikumur nič očitati, če so morali nekatere fonde zaradi potresne škode za dalj časa prestaviti tako, da jih do nadaljnjega ni mogoče uporabljati.

V državnih občinskih arhivih so razmere na splošno najboljše. Vendar pa se mora uporabnik tukaj boriti s težavo, da je – takoj za družinskimi arhivi – ravno na tem področju fluktuacija arhivalij največja. Sem ne sodi samo izročitev arhivalij na temelju avstrijsko – jugoslovanske arhivske konvencije, med katerimi je tudi mnogo Aquileiensij. Te spremembe lahko še razmeroma dobro zasledujemo. Smiselno velja isto tudi za primerke, ki jih je Avstrija izročila Italiji.

Večje probleme predstavljajo na splošno prerazporeditve znotraj Italije, še posebno zaradi ustanovitve državnih arhivov v posameznih provincah, ki pa mnogokrat niso ali pa so le deloma prejele arhivalije, ki so jim bile namenjene. Tako so v videmski provinci (Udine) v drugi polovici 19. stoletja mnoge listine, npr. iz fondov odpravljenih samostanov, iz državnega Archivio demaniale premestili v mestno knjižnico, kjer so deloma ostale in od koder so jih v zadnjem času zopet deloma vrnili v državno varstvo. V takšnih okoliščinah je lahko zasledovanje arhivskega nahajališča, ki ga navajata von Zahn ali von Jaksch, pravo garaško delo.

Tem prenosom se pridružujejo še posebno pogoste premestitve, ki so bile od vsega začetka mišljene le kot začasne. Prav v času po hudem potresu leta 1976 so obnovitvena dela v Furlaniji izredno živahna. Pri takšnih delih se spreminjajo tehnike shranjevanja listin, ob tem pa se spreminjajo tudi podatki o nahajališču, ki so veljali desetletja ali v posameznih primerih celo stoletja. Kot nadomestilo lahko preučujemo vsaj dorzalije (napise na pregibih in hrbtnih straneh). Fotografije v knjige spetih ali lepljenih pergamentov, ki so bile narejene v najtežjih pogojih, lahko tako naredimo še enkrat.

Najnedolžnejši je primer, ko naknadno izide tiskan arhivski inventar, s tem pa se vse lastno prizadevanje za popis fonda izkaže kot dokaj odvečno. To danes velja ravno za italijanske državne arhive, ki objavljajo splošne inventarje v več zvezkih po abecednem zaporedju krajevnih imen.¹² Vedar stoji večina krajev, ki nas zanimajo v našem specifičnem primeru, povsem na koncu abecede (Treviso, Trst /Trieste), Videm /Udine/, Benetke /Venezia/, Verona, Vicenza). Drugod sta hočeš nočeš lastno popisovanje in nova inventarizacija pote-

¹² Guida generale degli Archivi di Stato. Dosedaj so izšli zvezki 1, 2 in 3, v Rimu 1981–1986. S tem so lastni popisi v državnih arhivih Belluno, Como, Gorica, Padova in Pordenone vsaj delno zastareli.

kala vzporedno.¹³ V celoti je za stanje pisnega izročila v patriarhovi državi značilno, da sicer res vsebuje originale, da pa večino izročila predstavlja neverjetno veliko število prepisov, predvsem v okviru večjih zbirk.

Velike zbirke, ki so nastale zaradi pravnega interesa, izhajajo že iz 14. kot tudi iz 15. stoletja; zbirke, nastale iz zgodovinskega zanimanja pa so predvsem iz 18. in 19. stoletja. Mnogokrat pa gre za prepise iz tretje ali četrte roke. Naj navedemo le en primer: v enem samem privatnem gospodinjstvu v San Daniele del Friuli hranijo opus iz 18. stoletja, ki v 100 zvezkih vsebuje izključno listine o furlanski zgodovini. Na splošno obsega večina velikih zbirk tega tipa po več kot 50 zvezkov.

Večkrat se te zbirke odlikujejo po neverjetni nesistematičnosti. Tudi za to imamo značilen primer: ogromne zbirke prepisov (skupaj s korespondenco in izvedenskimi mnenji) Giusta Fontaninija so bile ob njegovi smrti 1739 v veliki meri le neurejen kup papirja. Nečak Domenico – takorekoč rešitelj zbirke – je najdeno v naglici in v prvi vrsti glede na format povezal v snope in vse skupaj odnesel h knjigovezu. Ta zbirka je vzorčni primer za vse tiste, ki jih je danes treba mukoma zopet poiskati na več mestih. Velik del zbirke Fontanini se danes sicer nahaja v knjižnici Civica Biblioteca Guarneriana v San Daniele del Friuli, precej zvezkov pa je prišlo v Archivio di Stato v Benetkah, drugi v Archivio capitolare v Vidmu (Udine), posamezne zvezke pa lahko najdemo tudi v Biblioteca nazionale Marciana v Benetkah kot tudi v avstrijski Nationalbibliothek na Dunaju.

Te ogromne zbirke pa večinoma vedno znova vsebujejo že več kot dovolj znane listine in največkrat izvirajo iz pisnega izročila, ki ga že tako poznamo od drugod. Kljub temu tu in tam vsebujejo tudi popolna neznana, dragocena besedila. Zapoved kar največje popolnosti pa zato zahteva skrben pregled tudi pri zajetnih zbirkah, na prvi pogled vsebinsko nezanimivih rokopisov. Kronološka ureditev je celo tam, kjer je načeloma upoštevana, vedno znova prekršena. Torej je dejansko treba prekopati veliko novoveške krame, da potem tu in tam naletimo na besedila iz visokega srednjega veka. To je tako kot v starem rudniku: malo plemenitih kovin, veliko jalovine.

Ne bi se bilo tako pomembno spuščati v te podrobnosti kopijskega izročila, če to stanje izročila ne bi imelo sploh odločilnih posledic za načina dela, in s tem posredno celo za obliko izdaje.

Opisano stanje namreč onemogoča, da bi po hitrem pregledu nekega arhivskega fonda naročili mikrofilme ter potem doma udobno opravili poglobljeno delo. Stroške daljših osebnih bivanj najbrž lažje zagovarjamo kot resnično neverjetno veliko delo in stroške za fotografiranje vsega kar na podlagi »suma«, ne glede na to, da si, na primer, ob takšnih priložnostih privatni lastniki izrecno izgovore originalni negativ ali pa hočejo zaradi slabih izkušenj fotografiranje kar najbolj omejiti.

To torej pomeni, da je treba osebno pregledati vse različne fonde. Pri tem arhivskega potnika včasih spravijo v obup časi, ko so ustanove odprte. To je okoliščina, ki jo le pri že utrjenem poznanstvu lahko omili uživanje določenih »privilegijev«. Še veseli smo lahko, da se takšni arhivi, ki jih je mogoče uporabljati le v torek popoldne in petek dopoldne, nahajajo le tam, kjer so v istem kraju podane tudi druge možnosti za delo. Kdor potrebuje veronsko knjižnico stolnega kapitlja, oziroma tam nameščen arhiv stolnega kapitlja, ravna prav, če si sestavi bogat program izletov in kulturnih ogledov.

Iz navedenih razlogov neizogibna počasnost snemanja po svoje vpliva na to, v kakšni obliki bo objavljena načrtovana edicija.

3. OBLIKA PUBLIKACIJE

V začetku je bilo predvideno eno samo delo v več kronološko urejenih zvezkih po tako rekoč klasičnem vzorcu območnega diplomatarja. Posebnosti, povezane z nahajališči pisnega izročila, ne vplivajo le na način dela, temveč, kot smo pravkar rekli, tudi na načrt publikacije.

Naj bi res v stilu Monumenta več desetletij samo zbiral? Že financirjem – v tem primeru je to Zgodovinski institut v Rimu, ki je pristojen za potovalne štipendije – naj ne bi

¹³ Tako je bilo na primer v Museo archeologico nazionale v Čedadu.

predložili le poročil o potovanjih, temveč po nekaj letih tudi »otipljive« izsledke. Tudi v gostiteljici Italiji je moral pisec poročila pred izidom svoje prve tozadevne predhodne publikacije v knjižni obliki večkrat slišati očitek: »Zdaj že tako dolgo delate pri nas, pa ni še nič videti«. Naj bi potemtakem res vsa leta ali desetletja držali pri sebi rezultate dela tudi tam, kjer bi bili posamezni fondi ali drugače sorodne skupine listin že izdajateljsko in diplomatsko obdelane, in čakali, dokler ne bi bilo celotno gradivo dokončno pripravljeno za izdajo? To bi le malokdo uvidel.

Poleg tega bi morali, če bi se hoteli držati strogega kronološkega reda, prva leta porabiti izključno za izdajanje listin do leta 1000 ali kvečjemu do 1100. Kar se tiče tega obdobja, je že skoraj vse bolj ali manj zadovoljivo natisnjeno. Ker je še neobjavljenega malo, je tu potreba po lastni ediciji najmanjša, izdajateljsko tveganje največje, potovalni stroški pa ogromni.

Zato smo ubrali pot, ki se je v Benetkah držijo Fonti per la Storia di Venezia, in zdaj celo v veliko bolj specialnem okviru tudi projekt Pacta Veneta. Na pripadajočem kopnem po tej poti v zadnjem času hodijo Fonti per la Storia della Terraferma veneta, malo manj izrazito tudi pri teritorialno takorekoč na dva dela razdeljenem Tirolskem diplomatarju. Sedaj pa tehtajo njeno uporabnost celo za nek znatno manjši prostor, namreč v povezavi z načrtovanim Codice diplomatico vicentino. ta pot je »razstavljanje« na posamezne zvezke, ki naj bi bili predvsem institucionalno specializirani.

Tako je prišlo do »predhodnih publikacij« v okviru knjižne serije, ki smo jo sami prav zato ustanovili: Vorarbeiten zu einem Urkundenbuch des Patriarhats Aquileia (Predhodna dela k Diplomatarju oglejskega patriarhata).¹⁴ Iz naslova serije še jasno odseva prvotni načrt zaključnega območnega diplomatarja. Iz današnjega stališča se naslov serije zaradi formulacije »Predhodna dela k. . .« zdi skoraj zavajajoč, saj naj bi serija sama postala Diplomatar oglejskega patriarhata.

Prvi zvezek te serije se nanaša na listine samostana Mužac/Moggio do leta 1250 in je izšel 1985.¹⁵ Ta tudi še v svoji zasnovanosti kaže sledi prvotnega koncepta, po katerem naj bi bil le »predhodno delo«. To lahko vidimo po tem, da že izdanih listin ne navaja s celotnim besedilom, temveč le v odlomkih, oziroma le kot »regest«. Izjemo smo naredili le pri tistih že natisnjenih listinah, ki so obstajale zgolj v kakšni Stampa ad lites, prav tako pa smo podali celotno besedilo vseh zapisov o posvečenjih, ne glede na to, ali so imeli značaj inedita ali ne. Kar se tiče izdajateljskega področja, so v ta zvezek predhodno vključene že tudi obsežne razprave o pisnem izročilu, o posameznih listinah, o opremi ob ustanovitvi ter o listinah nasploh.¹⁶

Nad tem postopkom so se spotaknili nekateri recenzenti, ki bi jim bila celotna besedila ljubša od zvestobe načelom.¹⁷ Ti ugovori so bili upoštevani v drugem zvezku serije: ne glede na naslov serije ta zvezek ni nikakršno »predhodno delo« (!) k Diplomatarju, temveč to že je, posvečen pa je starejšim listinam samostana S. Maria v Ogleju.

Sicer pa se program »predhodnih objav« najprej nanaša na listine o zgodovini (ne zgolj na arhivske fonde) posameznih cerkvenih ustanov. Tudi tu se upošteva najprej uporabnik in šele nato načelo. V tem pogledu se je že Moggio-zvezek oziral na »zgodovinarje« med upo-

¹⁴ Gre za podvrsto publikacij Zgodovinskega instituta pri avstrijskem Kulturnem institutu v Rimu, II. oddelek: Quellen (Viri), 6. serija.

¹⁵ Reinhard Härtel, Die älteren Urkunden des Klosters Moggio (bis 1250). (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom, II. oddelek, 6. serija: Priprava na Diplomatar Oglejskega patriarha: a 1), Dunaj 1985, 156 strani in 3 tabele.

¹⁶ Izmed teh je bil odlomek, posvečen »Ustanovni listini« patriarha Ulricha I., domnevno iz 1072, ob priliki slavij ob 900-ti obletnici župnije Marija na Zilji (Maria Gail), ki je s to listino tako kot Mužac/Moggio tudi sama »prizadeta«, izpopolnjen in je vzporedno izšel v dveh časopisih: prvič z naslovom 900 Jahre der Pfarre Maria Gail, v: Carinthia I 181 (1991) str. 207–244, drugič z naslovom Die Neues aus Alt-Villach. 28. Jahrbuch des Stadtmuseums (1991) str. 7–45.

¹⁷ Pisec poročila dosedaj ve za naslednje ocene zvezka, ki zadeva Mužac/Moggio: Deutsches Archiv 44 (1988) str. 216 sl. (Rainer M. Herkenrath); Historische Zeitschrift 244 (1987) str. 409 sl. (Hubert Houben); Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, German. oddelek 104 (1987) str. 299 sl. (Harald Zimmermann); Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 68 (1988) str. 649 sl. (Wilhelm Kurze); Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 40 (1987) str. 471–473 (Herwig Weigl); Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens 97 (1986) str. 516 sl. (Gregor M. Lechner OSB); Der Herold 12 (1987) str. 166 (Klaus Neitmann); Archivio veneto Ser. V, Vol. 131 (= št. 166, leto 119, 1988) str. 161–164 (Silio P. P. Scalfati); Bibliothèque de l'Ecole des Chartes 145 (1987) str. 495 sl. (Olivier Guyotjenannin).

rabniki. Tretji zvezek bo posvečen oglejskemu kapitlju, po možnosti skupaj s samostanom Beligna, ki je bil temu kapitlju priključen kasneje.¹⁸

Pri posameznih publikacijah, tako kot v primeru zvezka o samostanu Moggio, lažje priložimo diplomatske in druge podrobne študije. Raziskovanje pristnosti mora biti vsekakor izvedeno znotraj vsakokrat točno določene ustanove. Sicer pa sistem predhodnih publikacij omogoča, da določene podrobnosti glede razmejitve preučevanega prostora (predvsem v vzhodni Soški in Vipavski dolini) zaenkrat še pustimo odprte. Konec koncev si tudi raziskovalci sami niso popolnoma na jasnem, kdaj se je država patriarhov kje končala.

Še ena okoliščina lahko pokaže, da je sistem posameznih publikacij smiseln. Ta sistem namreč omogoča, da pustimo ob strani dela, ki so bila obdelana že drugod in so zato manj nujna, ter najprej zapolnimo najpomembnejše izdajateljske vrzeli. Tako je malo pred začetkom naše izdajateljske dejavnosti izšla edicija starejših listin samostana Sesto do konca 13. stoletja.¹⁹ Tudi če so to edicijo v mnogih pogledih (in gotovo po pravici) kritizirali, je vendarle očitno, da edicija listin iz samostana Sesto pri Diplomatarju Oglejskega patriarhata ne more imeti več nikakršne prioritete. Kar se tiče meril za izbor pri naslednjih delnih projektih, bomo edicijo, ki zadeva Sesto, upoštevali kot eno izmed že izdanih »predhodnih publikacij«.

Po drugi strani pa takšna serija edicij (!) posameznih ustanov sproži določene temeljne probleme, ki zaslužijo pojasnilo.

Problem prekrivanj, do katerih pride v posameznih primerih, se ne zdi najbolj bistven. Nek manjalni posel med oglejskim stolnim kapitljem in samostanom Rosazzo lahko zasledimo tako v prvem kot v drugem zvezku. Tudi tradicionalni diplomatarij pokrajin in ustanov so polni takšnih prekrivanj in zato polni dvakrat ali večkrat objavljenih listin.

Poglaviti problem je povezava vseh predhodnih objav, še posebno pa kopičenje registrov. Na to gledajo tudi drugod. Dokaj dobra rešitev bi bila morda ta, da bi bil zaključeni Diplomatar oglejskega patriarhata konec koncev nekakšno »regest« delo, ki bi poleg tega upoštevalo zgodovinske vire. Sklicevalo naj bi se na predhodne publikacije ter občasno vključevalo celotna besedila, ki še niso vsebovana v nobeni izmed predhodnih publikacij. Vsebovala naj bi tudi dopolnila in izboljšave, ki morajo biti ob koncu predložene pri vsakem dolgotrajnem delu te vrste. Tu bi bili lahko objavljeni tudi posamezni primerki, ki niso povezani z nobeno izmed listin, ki bi bile obravnavane v okviru »predhodnih publikacij«.

Publikacija posameznih, v prvi vrsti seveda vsakokrat neki določeni ustanovi posvečenih zvezkov tudi omogoča, da se lahko dovolj fleksibilno spuščamo v možnosti sodelovanja z drugimi projekti – vsekakor veliko bolj prožno, kot bi to bilo pri tradicionalni kronološki razporeditvi. Seveda sodelovanje z italijanskimi projekti s seboj prinaša problematiko, da je potrebno različne sisteme izdajateljskih načel »spraviti pod isto streho«.

Na beneški univerzi so se prav zdaj pod vodstvom prof. Gherarda Ortallija lotili izdaje *Pacta Veneta*. To je s komentarji opremljena izdaja o pogodbah, ki so jih Benetke sklepale ne samo s cesarstvom temveč tudi z najrazličnejšimi zunanjiimi oblastmi, oziroma skupnosti, s katerimi so se Benetke v teku srednjega veka spuščale v pogodbene odnose. Vsakemu sopogodbniku naj bi bila ob tem namenjena delna publikacija. Prireditelj oglejskega diplomatarja se je rad pustil pridobiti za sodelavca pri tem projektu, vendar prizna, da je z uresničevanjem svoje obljube v časovnem zaostanku.²⁰

Leta 1989 se je zdelo, da se bo že dolgo potrebna nova priredba *Codice diplomatico istriano* v tem letu odločilno približala uresničitvi. Pisec poročila se je kot avstrijski predstavnik udeležil tozadevnega srečanja v Rovinju²¹ in bil tam tudi imenovan za člana »neuradne« komisije. Vendar se zdi, kot da je ta razveseljiva dejavnost zopet zamrla. Nedvomno bi avtor z veseljem podprl ta projekt.

¹⁸ Samostan Beligna je bil kasneje priključen omenjenemu kapitlju. – Glede na napredovanje del na »podprojektu« Friulana v Sloveniji, katerih izsledki naj bi prav tako bili uvrščeni v to knjižno serijo, se tukaj navedeno oštevilčenje zvezkov seveda lahko še spremeni.

¹⁹ Renato della Torre, *L'Abbazia di Sesto in Sylvis dalle origini alla fine del '200. Introduzione storica e documenti*. o.O. 1979.

²⁰ Od tega dela je dosedaj na zunaj vidno le predavanje pri organizaciji Centro Tedesco di Studi Veneziani: *I patti di Venezia con il Patriarcato di Aquieia* (predavanje je bilo 18. februarja 1992).

²¹ To je bil I. Convegno internazionale: *Il Codice diplomatico istriano e le fonti per la storia di Trieste e dell'Istria dalla divulgazione a stampa alla banca dati*, 9. marca 1989. Pisec besedila je imel referat z naslovom *Dal libro al disco: una strada a senso unico?*

4. SPREMNE ŠTUDIJE

K napredovanju izdajateljske dejavnosti bistveno pripomore, če pretehtamo sledeče vprašanje: kako široko morajo posegati spremne študije, da se neka edicija lahko zdi smiselna? Pisec teh vrstic se še vedno brani pred mnenjem, ki ga lahko vedno znova slišimo: da so boljši predhodni natisi besedil, kot pa da sploh ni (!) popolnih edicij. Po drugi strani pa je znano, da pretiran perfekcionizem dejansko lahko povzroči, da nek načrt propade.

Seveda noben izdajatelj nikdar ne sme biti tako vzvišen, da bi načelno imel svoje mnenje o pristnosti, časovnem nastanku itd. določenih primerkov za dokončno. Da pa bi se popolnoma odpovedali čim bolj podrobnemu razjasnjevanju teh vprašanj, se prav tako zdi nemo-goče. Prav to pojasnjevanje pa je najpogostejše možno zopet le v okviru specialnih študij, ki se nanašajo na določeno ustanovo.

Naj pripomnimo, da diplomatska obdelava in s tem tudi vrednotenje kriterijev za ugotavljanje pristnosti in časovnega nastanka takoimenovanih privatnih listin niti malo ni lažja na področju, kjer se prepletajo nemške in italijanske listine in kjer lahko zasledimo tudi mnogo vmesnih oblik. Predvsem ne moremo biti dovolj previdni pri presoji, ali je neka grafična oblika, pravni institut ali določen pravni 'terminus technicus' sodoben ali ne. Še bolj pa moramo biti previdni zato, ker so v splošnem predhodna diplomatska dela predvsem na ožjem raziskovalnem območju zelo redka. V tem prostoru so resnično zadovoljivo raziskane le vladarske in papeške listine. Na področju takoimenovanih privatnih listin čaka raziskovalce – kljub številnim predhodnim delom – še veliko dela. Treba je računati še z večjim številom falsifikatov kot dosedaj.

Zmote v edicijah je, kot je znan, le skrajno težko izkoreniniti. Zato bi bilo prav v primeru še razmeroma malo raziskanih listin znotraj patriarhata zelo narobe, če izdajatelj ne bi storil vsega, kar je bilo v njegovi moči, da bi uporabniku posredoval čim bolj zanesljive podatke o lastnostih, časovnem nastanku itd. določenega primerka.

V posameznih primerkih lahko pri diplomatskih študijah zasledimo, težnjo, ki lahko postane usodna. To je tendenca, da se razširijo in postanejo študije o zgodovini dežele, naselitve in prava. To se namreč dogaja, kadar pri vrednotenju formalnih kriterijev pridemo do zaključka, ki se ne sklada z običajno sliko, ki jo poznamo na podlagi zgodovinskih raziskav. Tako je, na primer, podoba visokosrednjeveške ponovne naselitve furlanske nižine po madžarskem opustošenju slonela le na dveh listinah iz 11. stoletja, ne da bi se raziskovalci pravzaprav zavedali, da gradijo svoje predstave le na zelo skopih virih. Ko so se ti dokumenti izkazali za priredbe iz 12. stoletja, je bila ponovna poselitve prestavljena za celo stoletje in daje iniciativo drugim ustanovam.²²

Omenjeno delo spada v skupino spremnih študij, ki so bile mišljene, ali bolje rečeno potrebne kot priprava na drugi zvezek serije Predhodnih del (ki zadeva ženski samostan S. Maria v Ogleju). Deloma pa te študije že pomagajo reševati probleme tretjega zvezka (ki zadeva oglejski kapitelj). Te študije bodo bistveno razbremenile edicijski zvezek.

Na začetek je bil postavljen pregled široke razsejanosti arhivalij Marijinega samostana, kar zadeva listine do srede 13. stoletja. Vzporedno s tem pregledom smo poizkušali tudi rekonstruirati zgodovino teh arhivalij.²³ Pravkar omenjeno delo, ki se nanaša na listine, ki jih je patriarh Poppo izdal za Marijin samostan in za kapitelj, je kar najtesneje povezano z pravdami o kartografski upodobitvi, ki na dragocen način (natančno) prikazuje opremo ob ustanovitvi samostana,²⁴ ter prav tako tudi z nadaljnimi razmišljanji o njegovih začetkih.²⁵ Pravice in posesti, ki jih je isti samostan imel v Istri, natančneje v Izoli, so bile povod za publi-

²² Primerjaj Reinhard Härtel, Die Urkunden des Patriarchen Poppo von Aquileia für das Nonnenkloster S. Maria und für das Kapitel von Aquileia, v: Römische Historische Mitteilungen 26 (1984) str. 107–180, s 6 tabelami. Povzetek tega v italijanskem jeziku: I documenti del patriarca Poppone a favore del monasterio femminile di S. Maria e del capitolo di Studio, Videm, 4–8 december 1983. Videm 1984, str. 43–51.

²³ Das Kloster S. Maria zu Aquileia und die überlieferung seiner älteren Urkunden, v: Domus Austriae. Slavnostno darilo Hermannu Wiesfleckerju ob njegovem 70. rojstnem dnevu, izdali Walter Höflechner, Helmut J. Mezler-Anderlberg in Othmar Pickl, Gradec 1983, str. 170–178.

²⁴ Una mappa inedita del Territorio di Aquileia, v: Metodi e ricerche NS # (1984) str. 31–46.

²⁵ Due pergamene civildalesi e i primordi del monastero benedettino di S. Maria di Aquileia, v: Forum Iulii. Annuario del Museo nazionale de Cividale del Friuli 9 (1985) str. 85–96.

kacijo virov, ki zadevajo odnos med Opatijo in Izolo.²⁶ Pri tem smo znatno presegle časovni okvir, ki smo ga zastavili glede Diplomatarja oglejskega patriarhata. Posledica je bila drašična pomnožitev listinskega študija (skupaj z edicijo) o dokumentu iz samostana S. Maria,²⁷ ki osvetljuje agrarni stroj v 12. stoletju. Začasni zaključek te serije predstavlja obsežna publikacija, ki bo ponovno pokazala, da so nekatere izmed listin, ki naj bi jih patriarhi izdali v 12. stoletju, ponaredki.²⁸

Če že pravkar omenjene študije večkrat govorijo o diplomatiki patriarhalnih listin, potem to še posebno velja za študijo o listinah patriarha Wolfgerja von Erlacha (1204–1218).²⁹ S tem je opravljeno še eno predhodno delo k študiji, ki je pravkar v nastajanju in bo na VIII. mednarodnem kongresu za diplomatiko (Innsbruck 1993) prav tako predstavila odnos med listinami patriarha oziroma metropolita na eni, ter listinami njemu podrejenih škofov na drugi strani.

Medtem že preminuli prof. don Antonio Ornella je pisca poročila povabil, naj priskrbi edicijo poznosrednjeveških besedil v nemškem jeziku, ki bi predstavljala nadaljevanje oziroma razširitev dela *Diplomatarium Portusnaonense*, ki ga je sestavil Valentinelli. Ta edicija je bila narejena in ima morda malo presenetljiv naslov »Von Kaiser Maximilian I. zum fremdsprachigen Hund« (»Od cesarja Maksimilijana I. do psa, ki govori tuje jezike«), ki pa dobro ponazarja raznolikost besedil. Vendar pa je nenadna smrt prof. Ornella povzročila, da je publikacijski načrt zaenkrat obmoroval.³⁰ Izkušnje, ki smo jih nenazdanje dobili ob tem, pa so koristile tudi bolj splošnim razmišljanjem o izdajanju nemških besedil, ki izhajajo iz okolja, v katerem se uporablja nek drug jezik.³¹

Kar zadeva stike z drugimi raziskovalnimi projekti, smo izkušnje, ki smo si jih nabrali pri projektu Diplomatarja, predstavil tudi Seminarju za napredovanje Diplomatarja listin iz Vicenze.³²

Študija o grafičnih simbolih pri podpisih na listinah, ki temelji na zbranem gradivu, sodi zgolj v paleografijo in zgodovino simbolov, a zaenkrat neposredno še ne vpliva na samo izdajateljsko dejavnost.³³

Splošnejši značaj ima predvsem sestavek o piscu patriarhovih listin Romulusu, ki je pozneje postal oglejski stolni sholaster in končno dosegel celo mesto škofa v Concordii.³⁴ Še bolj pa to velja za pregled različnih potez v listinstvu na vzhodu Gornje Italije, ki jih štejemo za

²⁶ Aggiunte al Codice diplomatico istriano, v: Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria NS #1 (= 84. zvezek celotne serije) (1984) str. 173–231.

²⁷ Ein Dokument zur Agrarverfassung des 12. Jahrhunderts (Dokument o agrarnem stroju v 12. stoletju), v: Slavnostem pisanju Othmarju Picklu ob 60. rojstnem dnevu, izdali Herwig Ebner, Walter Höflechner, Helmut J. Mezler Adelberg, Paul W. Roth in Hermann Wiesflecker, Gradec–Dunaj 1987, str. 185–193. Adaptirana verzija tega prispevka je izšla tudi v italijanskem jeziku: Un documento concernente l'ambiente agrario del secolo XII, v: Studi goriziani 66 (1987) str. 61–74.

²⁸ Das Kloster S. Maria zu Aquileia und die Vogtei der Grafen von Görz im 12. und 13. Jahrhundert, v: Archiv für Diplomatik 35 (1989) str. 297–419, s 6. tabelami in 12. ilustracij.

²⁹ Wolfger und das Schriftesen in Oberitalien. Predavanje na mednarodnem simpoziju 9.–12. oktobra 1991: Wolfger von Erlach, Bischof von Passau (1191–1204) und Patriarch von Quileia (1204–1218) als Kirchenfürst und Literaturmäzen (predavanje je bilo predstavljeno 10. oktobra 1991). Publikacija močno razširjene natisnjene verzije je načrtovana v okviru »Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte«.

³⁰ Dal re Massimiliano al cane alloglotto. Documenti inediti dell'ex-archivio dei Conti Montereale-Mantica. Prvotno je bil ta prispevek namenjen za Giunte al »Diplomatarium Portusnaonense« del Valentinelli, a cura di Antonio Ornella (Fonti di Storia pordenonese 3).

³¹ Zur Editio spätmittelalterlicher deutscher Texte aus fremdsprachiger Umgebung. Izšlo v časopisu »editio« znotraj objave predavanj, ki so se zvrstila na srečanju o Metodah in problemih izdajanja srednjeveških nemških besedil (»Methoden und Probleme der Edition mittelalterlicher deutscher Texte«) (Bamberg 1991).

³² Referat z naslovom: Il Codice diplomatico del Patriarcato di Aquileia: Problemi ed esperienze, je bil predstavljen v Vicenzi v okvirju seminarja »Per un Codice diplomatico vicentino«, ki ga je organizirala Accademia olimpica iz Vicenze 18. oktobra 1986. Prim. tudi poročilo, ki ga je sestavil Mariano Nardello, Per un codice diplomatico vicentino. Resoconto e riflessioni su un progetto di lavoro, v: Itinerari SBS. Semestrale del sistema bibliotecario di Schio Vol. 4/7. št. 4 (1989) str. 21–23.

³³ Zu Transformation und Bedeutungswandel graphischer Symbole in Unterfertigungen. Izide v: Graphische Symbole in mittelalterlichen Urkunden, hg. von Peter Rück (Historische Hilfswissenschaften), pravkar v stavljenju. Ta tema je bila tudi predmet predavanja, ki ga je pisec imel kot gost na univerzi Ludwiga Maximiliana v Münchnu (2. decembra 1991).

³⁴ Eine geistliche Karriere des 12. Jahrhunderts, v: Geschichte und ihre Quellen. Festschrift für Friedrich Hausmann zum 70. Geburtstag. V sodelovanju z Günterjem Cerwinko, Walterjem Höflechnerjem, Othmarjem Picklom in Hermanom Wiesfleckerjem izdal Reinhard Härtel, Graz 1987, str. 47–58.

kazalce splošnejših razmer ter kot take tudi uporabljamo.³⁵ Tu je potrebno omeniti še dva članka, ki se ob delnem prekrivanju ukvarjata z odnosom med patriarškim itinerarijem, patriarško »pisarno« ter osrednjimi kraji znotraj patriarhata.³⁶

Gradivo, ki smo ga zbrali za projekt Diplomatarja, pa ni prišlo prav le v neposredni povezavi z edicijo, s kritiko listin, ki jih bi bilo treba izdati, ter s študijami o »pisarni« patriarhov, temveč je neposredno koristilo tudi drugim delom, tako najprej o prikazu odnosov med Štajersko in Italijo v srednjem in zgodnjem novem veku,³⁷ nadalje delom o mnogokrat prediskutiranemu problemu, kako naj razumemo srednjeveško ponarejevalsko vedo ali nadlogo.³⁸ Prišlo je prav tudi prispevkom k regionalni zgodovini, posebno glede odnosa na patriarške države do njene zahodne sosedne,³⁹ v zadnjem času pa tudi delu, ki na primeru Friderika Barbarosse prikazuje razmerje med centralno oblastjo in pokrajinskimi silami.⁴⁰ Prav tako je naše gradivo pripomoglo k nastanku del o gospodarski zgodovini⁴¹ in celo o zgodovini denarja,⁴² pa tudi k nastanku del o tako običih problemih, kot je na primer vzpostavljanje oziroma ohranjanje »miru« v srednjem veku.⁴³ Odmeve tega gradiva najdemo celo pri zelo specifičnih delih o visokosrednjeveškem pravu o vodah in mlinih,⁴⁴ in končno – kar je prirejevalec Diplomatarja gotovo najmanj pričakoval – pri delu o »cirilskih« (?) napisih, ki naj bi jih bili zasledili na koroškem Gosposvetem polju.⁴⁵

Po podatkih iz leta 1986 so bili izsledki zbirateljske in prirejevalne dejavnosti, ki so se zdeli pomembni za Slovenijo, predstavljeni na XXIII. Zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu.⁴⁶

³⁵ Notariat und Romanisierung. Das Urkundenwesen in Venetien und Istrien im Rahmen der politischen und der Kulturgeschichte, v: Notariado público y documento privado: de los orígenes al siglo XIV. Actas del VII Congreso Internacional de Diplomática Valencia, 1986. 2. zv. (Papers i documents 7/II), Valencia 1989, str. 879–926. Prim. tudi že prej objavljeno, po pravkar omenjenem sestavku prilagojeno verzijo: Die Kultur des Mittelalterlichen Friaul zwischen Veneto und Österreich, v: Cultura in Friuli. Atti del convegno internazionale di studi in omaggio a Giuseppe Marchetti (1902–1966), a cura di Gian Carlo Menis. 1. zv., Udine 1988, str. 85–114.

³⁶ Itinerar und Urkundenwesen am Beispiel der Patriarchen von Aquileia (12. und 13. Jahrhundert), v: Römische Historische Mitteilungen 31 (1989) str. 93–121; Aquileia Capitale amministrativa del Patriarcato, v: Storia e arte del Patriarcato di Aquileia (Antichità altoadriatiche 38), Udine 1992, str. 85–114.

³⁷ Steiermark und Italien in Mittelalter und Renaissance, v: Patronage and Public in the Trecento: Proceedings of the St. Lambrecht Symposium, Abtei St. Lambrecht, Styria, 16.–19. July, 1984, ed. by Vicent Moleta (Biblioteca dell'Archivum Romanicum» 1/202), Firenze 1986, str. 13–35.

³⁸ Najprej v prispevku: Fälschungen im Mittelalter: geglaubt, verworfen, vertuscht, v: Fälschungen im Mittelalter. Mednarodni kongres Monumenta Germaniae Historica, München, 16.–19. september 1986, III.: Diplomatiche Fälschungen (I) (Monumenta Germaniae Historica. Schriften 33/III), Hannover 1988, str. 29–51; potem še v sestavku o zgodovinskem mišljenju pri srednjeveških ponarejevalcih, v: Falsos y falsificaciones de documentos diplomaticos en la edad media, ed. Angel Canellas López. Zaragoza 1991, str. 87–121.

³⁹ Najprej: Il Comune di Treviso e l'area patriarchina (secoli XII–XIV), v: Storia di Treviso, a cura di Ernesto Brunetta, 2. zv.: Il Medioevo. Benetke 1991, str. 213–241; drugič: I da Romano e i poteri al di là del Livenza. Izide v Nuovi studi ezzeliniani (v okviru serije 'Studi storici', ki jo izdaja Istituto storico italiano per il medio evo). Trenutno v tisku.

⁴⁰ Friedrich I. und die Länder an der oberen Adria, v: Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers, hrsg. von Alfred Haverkamp Vorträge und Forschungen 40), Sigmaringen 1992, str. 291–352.

⁴¹ Venezia, il Friuli e il retroterra austriaco attorno al 1200. Referat na srečanju »Venedig und die Weltwirtschaft um 1200/Venezia e l'economia mondiale attorno al 1200«, ki ga je pisec imel 8. septembra 1987. Predvidena je razširjena publikacija z naslovom: Venezia, il Friuli e il retroterra austriaco attorno al 1200, v: Venedig und die Weltwirtschaft um 1200, hrsg. von Wolfgang von Stromer (Studi. Schriftenreihe des Deutschen Studienzentrums in Venedig), trenutno v tisku.

⁴² Slednje v okviru priprave in izvedbe Breške poletne akademije, ki je 1992 potekala pod naslovom: »Die Friesacher Münze im Alpen-Adria-Raum/La moneta friscense nell'Alpe-Adria« (Breže na Koroškem, 14.–18. septembra 1992). Pisec poročila je ob tem skupaj z udeleženci posebnega seminarja imel zadevno predavanje, ki bo izšlo v zborniku srečanja.

⁴³ Vom nicht zustande gekommenen, gebrochenen und mißbrauchten Frieden, zaenkrat na voljo le v odlomkih v: Protokoll št. 324 o delovnem srečanju Konstanškega delovnega krožka za srednjeveško zgodovino od 7.–10. aprila 1992 na otoku Reichenau. Tema: Träger und Instrumentarien des Friedens im hohen und späten Mittelalter (II. del), str. 26–30. Ta prispevek je bil izdalen predvsem ob dogajanjih med oglejskim patriarhatom na eni, ter trevisko občino, beneško republiko ter goriskimi grofi na drugi strani.

⁴⁴ Von Wasser- und Mühlenrecht im Hochmittelalter, v: Recht und Geschichte. Festschrift Hermann Balti zum 70. Geburtstag, hrsg. von Helfried Valentinitz, Graz 1988, str. 219–236. Obstaja neavtorizirani prevod tega prispevka, v katerem pa mrgoli napak: Diritti di acqua e di molitura nell'alto medioevo, v: Memorie storiche forogiuiiesi 67 (1987) (izšlo 1988) str. 35–50. Popravek najpoglavitejših napak prav tam 68 (1988) (izšlo 1989) str. 215.

⁴⁵ »Kyrillische« Inschriften aus Kärnten, v: Mitteilung der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 126 (1986), str. 291–302. Tudi v: Salzburg und die Slawenmission. Zum 1100. Todestag des hl. Methodius. Beiträge des internationalen Symposiums vom 20. bis 22. September 1985 in Salzburg, hrsg. von Heinz Dopsch, Salzburg 1986 (= posebna publikacija I. dela 126. zvezka omenjenih »Mitteilungen«) str. 291–302.

⁴⁶ Viri za srednjeveško zgodovino Slovenije iz furlanskih arhivov, v: Zgodovinski časopis 41 (1987) str. 49–53.

5. SKLEPNE MISLI

Kdor se dandanes loti kakšnega izdajateljskega projekta, povsem samoumevno v svoje načrtovanje vključi tudi možnosti, ki jih nudi elektronska obdelava podatkov. Tako še nikakor ni bilo ob začetku oglejskega projekta.

Poročevalec bi bil posebno leta 1983 nadvse vesel, če bi razpolagal s kakšnim pripomočkom te vrste. Takrat se je upokojil dolgoletni direktor Avstrijskega kulturnega instituta v Rimu, prof. dr. Heinrich Schmidinger. Njegov naslednik na takrat ustanovljenem Zgodovinskem institutu pri Avstrijskem kulturnem inštitutu v Rimu, prof. dr. Otto Kresten, je bil hkrati tudi urednik časopisa *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* in zato iz zelo razumljivih razlogov ni želel, da bi moral vzporedno uporabljati več različnih uredniških načinov. Posledica je bila, da je bilo treba v skladu z odslej veljavnimi smernicami na novo prepisati že dokončani rokopis edicije o samostanu Moggio, s katero bi se začela nova serija. To je bila naloga, ki bi jo z osebnim računalnikom moč opraviti v nekaj dneh, brez le-tega pa je bilo to garaško delo.

Na drugi strani pa se je prav z zvezkom o samostanu Moggio pričelo obdobje elektronske obdelave podatkov tudi za Diplomatar oglejskega patriarhata in sicer pri (imenskem) kazalu. V okviru pilotskega projekta, ki smo ga začeli izvajati skupaj z zgodovinskim institutom Max-Planck v Göttingenu, oziroma z dr. Manfred Thallerjem, je slednji na podlagi njemu predloženih podatkov oziroma seznama želja na bazi programskega sistema CLIO, ki ga je sam razvil, izdelal ustrezeni program.⁴⁷ Žal smo se tega domislili šele v zelo poznem trenutku, ko je bil zvezek (brez kazala) še v stavljenju. Izdajatelj in založba sta pritiskala, naj kazalo čim prej dokončamo, tako da ga je bilo konec koncev treba še vedno peš preveriti in predelati, saj omenjeni program ni mogel biti pravočasno izpiljen do potankosti.

Seveda s tem razmišljanj o kazalu ni bilo konec.⁴⁸ Vendar jih je bilo treba presaditi na nove temelje, saj programskega sistema CLIO niso nadalje izpopolnjevali, ker je zastarel in ker so nehali uporabljati računalnike, na katerih je lahko potekal. Ne glede na to, smo si seveda z delom na kazalu za Moggio nabrali celo vrsto bogatih izkušenj, ki so prišle prav vsem nadaljnjim razmišljanjem v tej smeri. Načelne predstave o novi verziji so bile predstavljene na ustreznem srečanju v Gradcu.⁴⁹

V januarju 1990 smo se na Raziskovalnem institutu samem okviru projekta (številka P7566-HIS), ki ga je financiral Fond zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung (Fond za pospeševanje znanstvenih raziskav), začeli ukvarjati z novim software za sestavljanje kazal. Bistveno razširitev v primeri z dosedanjimi načrti predstavlja možnost, da lahko uporabljamo več programskih jezikov, ki jih lahko poljubno izbiramo. Ta potreba sledi iz spoznanja, da so besedila oglejskega diplomatarja, kot tudi njihovo kazalo v isti meri zanimiva za različna jezikovna področja. Kot »zgodovinski« sodelavki sta se, oziroma se še vedno s tem ukvarja Mag. Gabriela Stieber in gospa Ingeborg Baumgartner, kot tehnična programska sodelavca pa gospod Peter Lauppert in gospod Peter Luttenberger. V teku tega projekta so večkrat izšla poročila o njem, deloma takorekoč »doma«,⁵⁰ kot tudi na ustreznih srečanjih v Monpelierju,⁵¹ Berlinu⁵² in nazadnje v Odense.⁵³ Projekt se prav zdaj bliža koncu.

⁴⁷ Kratka predstavitev obstoja pod naslovom: *Prototype d'un index cumulatif pour les éditions de textes*, v: *Le médiéviste et l'ordinateur* 18 (1987) str. 3–7.

⁴⁸ Prim. zadevna mesta v prispevku *Le texte: suffit-il*, v: *Standardisation et Échange des Bases de Données historiques. Actes de la troisième Table Ronde tenue au L.I.S.H. (C.N.R.S.) Paris, 15–16 mai 1987*, éd. par Jean-Philippe Genet, Paris 1988, str. 33–48.

⁴⁹ *Mehr als ein Anhang: des computererstellte Register*, v: *Historische Edition und Computer. Möglichkeiten und Probleme interdisziplinärer Textverarbeitung und Textbearbeitung*, izdali Anton Schwob, Karin Kranich-Hofbauer, Diethard Suttinger. Graz: Leykam 1989, str. 67–84.

⁵⁰ *Überlegungen zur Erschließung historischer Texte*, v: *Geschichtsforschung in Graz. Festschrift zum 125-Jahr-Jubiläum des Instituts für Geschichte der Karl-Franzens-Universität Graz*, Graz 1990, str. 457–464.

⁵¹ Objavljeno pod naslovom *Vers des ouvrages historiques de référence multilingues: Les principes*, v: *Histoire et Informatique. Ve Congrès «History & Computing» 4–7 Septembre 1990 à Montpellier. Actes du Congrès*, édité par Josef Smets, Montpellier 1992, str. 97–103. Sem spada tudi prispevek Petra Laupperta: *Toward multilingual Historical Reference Works (Realisation)*, prav tam str. 104 sl.

⁵² Publikacija: Reinhard Härtel in Peter Lauppert, *Computer-aided Production of Multilingual Historical Reference Works*, v: *Database and Expert Systems Applications. Proceeding of the International Conference in Berlin, Federal Republic of Germany, 1991*, ed. D(imitris) Karagiannis, Dunaj–New York 1991, str. 98–101.

⁵³ Na sestanku ob 7. obletnici družbe Association for History and Computing v Odenseju (28.–30. avgusta 1991). V zborniku srečanja bo izšel prispevek, ki je po naslovu in vsebini identičen s prej omenjenim berlinskim prispevkom.

Glede edicije same je Dr. Ingo H. Kopač (medtem habilitiran za to snov) v okviru formatiranega in stavnega programa »TEX« na Raziskovalnem institutu razvil lastni Makro program »Editex«, izpolnjujoč vse zahteve, ki jih lahko zastavimo ob poizkusnih odtisih. Če programski sistem K EL ω (nslednik prejšnjega programa CLIO) uporabimo mimo prvotnega namena, lahko iz njega z lahkoto izpeljemo verzijo, ki jo more uporabiti vsaka tiskarna. Tako nismo odvisni od trenutne opreme določene tiskarne.

Pisec meni, da s tem poročilom ni le na splošno predstavil najpomembnejšega glede nastajanja in značilnosti projekta, temveč povedal najpotrebnejše tudi o naravi in razpršenosti arhivskega, kot tudi že objavljenega gradiva. Obravnaval je problematiko, kakšno obliko naj ima publikacija, prav tako je nakazal tudi spremljevalne študije, ki so s to problematiko neločljivo povezane: ni omenil tistih, ki naj bi projektu neposredno prišle prav, temveč tudi tiste, ki so v dobršni meri izšle iz projekta kot »Ekskurzi«. Ob koncu se je dotaknil tudi nekatere v ožjem smislu tehničnih podrobnosti.

Gotovo je tu zopet priložnost, da pisec izrazi zaslužno zahvalo vsem tistim osebam in ustanovam, ki so projekt podprli in ga podpirajo: bodisi nematerialno z ustreznim nasvetom, bodisi materialno, na primer s finančno pomočjo, bodisi s tem, da so omogočali dostop do ustreznega gradiva (kar predvsem v primeru privatnih arhivov ter zbirk znotraj drugih edicijskih projektov nikakor ni samo po sebi umevno), bodisi z ustrežljivim potrpljenjem do uporabnika arhiva, ki meni, da še vedno ni dobil na vpogled dovolj gradiva.

Poročevalec je s svoje strani vselej bil in je tudi v prihodnje rade volje pripravljen, da resnim interesentom po najboljših močeh pomaga s podatki iz svojega gradiva. Seveda pa se razume, da pri tem neke obstajajo tudi meje. Ta meja je gotovo prekoračena, če neka kolegica štirinajst dni po tem, ko izve za dokaj izvedeni izdajateljski načrt »Ženski samostan S. Maria v Ogleju«, odkrije svoje nagnjenje do ženske zgodovine, piscu poročila predlaga »skupno delo« in vnaprej zahteva celotni rokopis (oziroma grobi osnutek) bodoče edicije, ker se ji prav zgodovina tega samostana zdi tako pomembna za žensko zgodovino.

Poročevalec bi seveda s pospešeno izdajo naslednjih zvezkov Predhodnih del večidel sam mogel preprečiti takšne probleme. Sem v prvi vrsti sodi neomajna odpornost proti drugim skušnjavam znanstvene narave, ki pa je, kot mora poročevalec sam priznati, doslej ni bilo dovolj.

Prevedla Amalija Maček

Zusammenfassung

DAS URKUNDENBUCH DES PATRIARCHATS AQUILEIA

Reinhard Härtel

Seit 1979 wird am *Forschungsinstitut für Historische Grundwissenschaften der Universität Graz* an einem Urkundenbuch des Patriarchats Aquileia gearbeitet. Das Editionsprojekt ist aus dem Unternehmen der Neubearbeitung des *Urkundenbuchs der Steiermark und ihrer Regenten* erwachsen, zu dem gerade die einschlägigen Dokumente, welche in italienischen Archiven und Bibliotheken verwahrt werden, nicht immer leicht aufzufinden waren. Unter solchen Umständen kam die Suche nach den Styriaca einer Durchforstung eines Großteils aller friaulischen Urkundenbestände gleich. Das eine Vorhaben zog auf diese Weise das andere nach sich. Mit jeweils einer Archivreise sollten von da an immer zwei Editionsunternehmen gefördert und damit Zeit, Kraft und Mittel optimal genutzt werden. Der Verfasser dieser Berichts, damals Assistent am genannten Forschungsinstitut, erhielt im Jahre 1979 die Bearbeitung des neuen Projekts übertragen und führt dieses seit 1988 selbst durch.

Der räumliche Umfang des Unternehmens ist in weltlicher Hinsicht im wesentlichen durch den sogenannten Patriarchenstaat Aquileia gegeben. Noch wesentlich komplizierter wird die Abgrenzung in kirchlicher Hinsicht. Die Diözese Aquileia (außerhalb des Friaul) und der übrige Metropolitanatsprengel werden in »verdünntem« Umfang erfaßt. Als obere Zeitgrenze war zunächst das Jahr 1365 anvisiert, doch bezieht sich die Sammeltätigkeit heute in erster Linie auf die Zeit bis 1250 bzw. Anfang 1252. In sachlicher Hinsicht wird sehr pragmatisch vorgegangen: Auch Weihe- und Traditionsnotizen und Mandate werden berücksichtigt.

Das *Historische Institut beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom* gewährte langjährig Reisestipendien, und in den Publikationen dieses Instituts erscheinen auch verschiedene Vorstudien und vor allem die sogenannten *Vorarbeiten* oder besser Teilpublikationen. Nicht zu vergessen sind auch die vor allem in der Anfangsphase der Reisetätigkeit erheblichen finanziellen Beiträge seitens

der *Historischen Landeskommision für Steiermark*. Der große Untersuchungsraum hat einen großen Radius der Archiv- und Bibliotheksreisen zur Folge. Sehr viel Material liegt natürlich in Friaul selbst bzw. im einstigen Diözesansprengel von Aquileia. Immer noch beachtliche Funde gibt es im übrigen Metropolitansprengel. Außerhalb von Diözese und Metropolitansprengel liegt überreiches Material in den verschiedensten Fonds in Venedig. Ansonsten kommen vor allem das *-Archivio segreto Vaticano* in Rom und das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien in Betracht; wichtige Materialien liegen aber auch in Deutschland und in der Tschechien.

Die weite Streuung des relevanten Materials ist aber nicht nur ein Charakteristikum der Urkundenüberlieferung des mittelalterlichen Patriarchats insgesamt. Diese Feststellung gilt nämlich auch für die Überlieferung der Urkunden von jeweils einer einzigen z. B. monastischen Institution. Der stark unterschiedliche Ordnungszustand der verschiedenen Archive, die teilweise beachtliche Fluktuation der Archivalien und die zeitliche Überschneidung der eigenen Sammeltätigkeit mit gleichzeitigen Ordnungs- und Inventarisierungsarbeiten in etlichen Archiven erschweren die Übersicht in ziemlichem Maße Arbeitsintensiv ist vor allem die Bearbeitung der geradezu ungeheuren neuzeitlichen Sammlungen mit zahllosen (und oft systemlos gesammelten) Abschriften von zumeist Bekanntem. Doch findet sich gerade in solchen Serien auch manches wertvolle Stück.

Diese Überlieferungssituation hat gravierende Konsequenzen für die Arbeitsweise, und damit mittelbar sogar auf die Publikationsform. Die geschilderte Sachlage macht es nämlich unmöglich, nach kurzer Prüfung eines Archivbestandes Mikrofilme zu bestellen (oder selbst anzufertigen) und dann die Hauptarbeit bequem zuhause zu erledigen. Der Aufwand längerer persönlicher Aufenthalte dürfte jedenfalls noch eher vertretbar sein als der wirklich ungeheure verlorene Fotoaufwand, wenn man alles »auf Verdacht« aufnehmen wollte. Die infolgedessen unvermeidlichen Verzögerungen bei der Aufnahme haben ihrerseits wieder ihre Auswirkungen auf die Publikationsform der beabsichtigten Edition. Anfänglich war ein Gesamtwerk in mehreren Bänden vorgesehen, in chronologischer Folge, nach dem sozusagen klassischen Muster eines territorialen Urkundenbuchs. Dieses Prinzip wurde zugunsten separierter Vorauspublikationen aufgegeben. Vor allem würden bei Beibehaltung der streng chronologischen Anordnung die ersten Jahre ausschließlich auf die Edition der Urkunden etwa bis zum Jahre 1000 oder allenfalls bis 1100 verwendet werden müssen. Was diese frühe Periode angeht, ist schon fast alles bereits gut (oder auch weniger gut) ediert. Mangels Inedita wäre der Nutzen der eigenen Arbeit hier am geringsten gewesen, der Reise-Aufwand jedoch enorm. So kam es zu den Vorauspublikationen im Rahmen der eigens hierzu gegründeten Buchreihe *Vorarbeiten zu einem Urkundenbuch des Patriarchats Aquileia*. Der erste Band dieser Reihe betrifft die Urkunden des Klosters Moggio bis zum Jahr 1250. Das Hauptproblem der *Vorarbeiten* ist jenes der Verbindung aller Vorzugsveröffentlichungen, insbesondere die Kumulierung der Register, und das Verhältnis der Einzelteile zum eigentlichen *Urkundenbuch*. Die Publikation von einzelnen, in erster Linie wohl jeweils bestimmten Institutionen gewidmeten Bänden macht es aber auch möglich, hinlänglich flexibel auf Möglichkeiten der Zusammenarbeit mit anderen Projekten einzugehen, so mit jenem der *Pacta Veneta*.

Für den Fortgang der Editionstätigkeit ist auch die Abwägung der Frage wesentlich: Wieweit müssen die begleitenden diplomatischen Studien gediehen sein, daß eine Edition sinnvoll erscheint? Es darf bemerkt werden, daß in der Übergriffzone von deutschem und italienischem Urkundenwesen mit seinen vielen Mischformen die diplomatische Bearbeitung und damit auch die Bewertung der Kriterien für Echtheit oder zeitlichen Ansatz sogenannter Privaturkunden nicht eben leichter wird. Denn eben auf dem Gebiet der sogenannten Privaturkunden ist gerade im Friaul noch viel zu tun. Es ist wahrscheinlich mit noch mehr Falsifikaten zu rechnen als sie bisher zutagegetreten sind. Irrtümer in Editionen sind bekanntlich nur sehr schwer auszurotten. Es wäre daher gerade im Fall des noch verhältnismäßig wenig erforschten Urkundenwesens im Patriarchat ein schwerer Fehler, wollte der Editor nicht alles Zumutbare tun, um dem Benutzer insbesondere bei heiklen Urkunden möglichst verlässliche Hinweise über Charakter, zeitlichen Ansatz usw. des jeweiligen Stückes zu geben.

Fallweise haben begleitende diplomatische Studien, auch jene des Berichterstatters, die fatale Tendenz, sich auszuweiten und zu Studien über Landes-, Besiedlungs- und Rechtsgeschichte zu werden, dann nämlich, wenn die Wertung der formalen Kriterien zu einem Ergebnis führt, das mit dem gängigen Bild der Geschichtsforschung nicht harmoniert. Das ist insbesondere bei jenen Arbeiten der Fall gewesen, welche als Vorbereitung des zweiten Bandes der *vorarbeiten*-Reihe (betreffend das Nonnenkloster S. Maria zu Aquileia) gedacht oder besser notwendig geworden sind – und zum Teil bereits auch Probleme des beabsichtigten dritten Bandes (betreffend das Kapitel zu Aquileia) einer Lösung zuführen. Für die Bearbeitung der Patriarchenurkunden für Institutionen in Slowenien hat die *Österreichische Nationalbank* durch ihre Förderung ein dreijähriges »Tochterunternehmen« ermöglicht, in dessen Rahmen Herr Dr. Günther Bernhard tätig ist.

Gewisse technische Probleme ergaben sich aus der nachträglichen Applikation der Möglichkeiten des Computereinsatzes, insbesondere hinsichtlich des Registers, welches schrittweise zu einem Gesamtregister der *Vorarbeiten* werden soll.